

Nikola Bukari'nin «Savaş Komünizmi» Dönemindeki Bazı Tezleri Üzerine

Birikim'in 25. ve 26. sayılarında, Ömer Laçiner, Ekonomi Politîğın ideolojik niteliği ve üretici güçlerin temel bileşeni olarak nitelendiği insan etmeni üzerine bazı saptamalar getirdi.¹ Bu kısa yazıda, Laçiner'in tezlerinin yaklaştığı bir dizi başka tezden söz açmak istiyoruz. Bu tezlerin sahibi ise, Sovyet devriminde çok önemli rol oynayan Bolşevik liderlerinden N. İ. Bukarin. Amacımız, Laçiner'in tezleriyle Bukarin'in tezleri arasında mekanik bir benzerlik bağı kurmak değil elbette. Sadece, Bukarin'in tezlerinin (Laçiner'in yaklaştığını ileri sürdüğümüz), verilmiş bir toplumsal formasyonda (Sovyet Rusya'nın yakın devrim sonrasında) hangi pratikleri doğrulamak için ileri sürüldüklerini aktarmak istiyoruz.

Aşağıda ele alacağımız tezlerinin daha kolaylıkla anlaşılması açısından, Bukarin'in politik hayatına kısaca göz atmakta yarar var.²

22 Eylül 1888'de Moskova'da doğan Nikola Bukarin, 1906'da Rus Sosyal Demokrat Partisinin Bolşevik kanadına katılır. 1910'da Avrupa'ya kaçmak zorunda kalır ve orada, 1912'de, Lenin'le tanışır. 1914'de Bukarin ilk kitabını yayımlar: Rantçının Ekonomi Politîği.³ Kitap Avusturya marjinalist akımını hedef alır. Hilferding'in **Mâli Kapital** adlı eseri⁴, Bukarin'in ikinci kitabına kaynak oluşturur. «Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm» adını taşıyan bu kitap 1915'de Lenin'in önsözünü basılır.⁵ Hilferding'in tersine, Bukarin emperyalizmi mâli kapitalizmin gelişmesinin kaçınılmaz bir sonucu ve zorunlu olarak «savaş» a varan bir oluşum şeklinde tanımlar. Ayrıca, Devlet ile mâli kapitalizmin içiçeliğine işaret ederek, yeni bir sistemin, Devlet Kapitalizminin, ortaya çıktığını söyler. Bukarin'e göre, modern Devlet artık yalnızca sömürünün «garantörü» değil, üretimi kolektif bir kapitalist olarak örgütleyen, sömürü mekanizması içinde doğrudan yer alan bir güçtür. Devletleştirmenin

giderek bir kapitalist Devlet tröstü şeklini almasıyla ortaya çıkan örgütlenme süreci, ekonomideki anarşiyi de ortadan kaldıracaktır.

1916'nın başında yayımlanan Lenin'in **Emperyalizm**'i, Bukarin ile Lenin arasındaki görüş ayrılıklarını vurgular. Bukarin, kapitalizmin örgütlenme yeteneklerine dikkati çeker ve yeni aşamanın uzun sürebilecek yaşama şansına değinirken, Lenin'e göre tekelleşme, ekonomideki anarşiyi önlememiş, sadece bunu ulusal düzeyden uluslararası düzeye aktarmıştır.

Şubat devriminde Bukarin Amerika Birleşik Devletleri'ndedir. Nisan 1917'de Rusya'ya döner ve derhal parti içinde önemli görevler alır. Temmuz 1917'de, 29 yaşında, partinin yürütme komitesinde ve Moskova yöresi bürosundadır. Nisan Tezlerini⁶ desteklemesi ile Lenin'in güvenini kazanır ve aynı yılın Aralık ayında Pravda'nın yazı işleri müdürü olur.

Ocak 1918'de, Lenin'in Almanlar'la barış önerisi parti içinde anlaşmazlıklara yol açar ve Bukarin'in başını çektiği «Sol Muhalefet» doğar. Bukarin ve arkadaşları parti içi görevlerinden istifa ederek **Komünist** adlı kendi yayın organlarını çıkarırlar. 1918 başında yapılan Bolşevik partinin yedinci kongresinde, Sol Muhalefet, işi Lenin'i hükümet dışında bırakmayı düşünecek kadar ileri götürür. Fakat, Mart 1918'de Brest - Litovsk barış antlaşmasının imzalanmasıyla ve Lenin'in Nisan başındaki, ekonomiyi yeniden örgütleme önerileriyle dikkatler iç sorunlara döner.

Lenin'in önerdiği yeni program, devletleştirme ve kamulaştırmaları geçici olarak durduruyor ve özel sermaye ile eski kadroları bir «Devlet Kapitalizmi» içinde kullanmayı amaçlıyordu. Sol Muhalefet bu önerilere de karşı çıkar ve bu programın bürokratlasmaya, sovyetlerin yerel özerkliklerinin ortadan kalkmasına ve Komün - Devlet idealinden sapmaya yol açacağını savunur. Bukarin'e göre, Dev-

let Kapitalizmi nesnel bir tarihî oluşumu belirtir ve proletarya diktatörlüğü altında Devlet Kapitalizminden söz etmek «anlamsızlıktan» başka bir şey değildir.⁷

1918 yazıyla başlayan iç savaş ve emperyalist müdahale ve Devrimci Sosyalistlerin (S - R) 1919 Temmuzundaki ayaklanma denemeleri, Lenin ile Sol Muhalefet arasındaki tartışmaların sonu olur. Bukarin *Pravda*'daki görevine döner ve Lenin'in tüm tezlerini ve pratiğini onaylar. 1919'da Bukarin, Preobrajenski ile birlikte, Bolşeviklerin yeni programlarının popüler bir anlatımı olan *Komünizmin Abc'si*'ni yayımlar.⁸ Mayıs 1920'de *Geçiş Dönemi Ekonomisi* ve Sonbahar 1921'de *Tarihî Maddeciliğin Teorisi* adlı kitaplarının yayınlanması ile, Bukarin Bolşevik Partinin ideoloğu olarak kendini kabul ettirir.

Geçiş Dönemi Ekonomisi'nde⁹, Bukarin Devlet Kapitalizmi üzerine eski tezlerini ele alır ve bunlardan sosyalist devrimin gelişme yasalarını çekmeye çalışır. Ona göre, Proletarya Diktatörlüğü ile Devlet Kapitalizmi arasında «biçimsel» bir benzerlik olmasına karşın, «iki sistem birbirlerinin tam karşıtıdır.» Bukarin bu eserinde, bir toplumsal formasyonun sosyalist devrim için gerekli «olgunluğu», proletarya Devletin şiddet kullanma zorunluğu, denge kavramı gibi birçok temel soruya cevap arar. Yazımızın aşağıdaki bölümlerinde, Bukarin'in bu kitabından alıntılar vereceğimiz için, burada daha fazla üzerinde durmuyoruz.

Yukarıda adı geçen ikinci eser ise¹⁰, tarihî maddeciliğin sistematikleştirilmesi olarak düşünülmüştü. Bukarin'e göre, tarihî maddecilik ne ekonomi politik ne de tarihtir, tarihî maddecilik toplumun evrim yasalarının genel bilimi, yani «sosyoloji» idi. Tarihî diyalektiğin ve toplumsal gelişmenin açıklanmasında Bukarin'in kullandığı temel kavram «denge» idi. Toplum, diyordu Bukarin, iç ve dış baskıların sürekli etkileriyle denge haline ulaşmaya çalışır. Bunun da mülkiyet ilişkileri ve üretici güçler arasındaki bağlantıya göre iki yolu vardır: ya bir yavaş (evrimsel) uyarlanma (adaptasyon), ya da bir şiddetli (devrimsel) alt-üst olma.

1920 - 21 kışında ortaya çıkan sendikalar üzerine tartışmada Bukarin, Troçki ile Lenin

arasında «tampon» bir tutum alırsa da, Lenin'in «eklektizmi diyalektiğe yeğliyor» şeklindeki eleştirisinden kurtulamaz. Bolşevik Partinin 10. kongresi, bilindiği gibi, NEP'i getirir (Nisan 1921). NEP (Yeni Ekönomi Politik), politik alanda işçi-köylü ittifakına, ekonomik alanda ise devletleştirilen kesim ile özel kesimin birlikteliğine dayanır. Lenin, 1921'de «Aynı Vergi»¹¹, ve 1922'de «Kooperasyon Üzerine»¹² adlı yazılarıyla Devlet Kapitalizmi üzerine 1918'lerde —iç savaş ve o dönemin ekonomi politikası olan Savaş Komünizmi öncesi —söylediklerine döner ve bu tutumunu devrim sonrasında belirleyici alanın politik'ten ekonomik'e geçmesiyle doğrular. Lenin'in yeni tezlerini derhal kabul eden Bukarin, NEP'e geçişin aynı zamanda Savaş Komünizmi dönemi «hayallerinin» sona ermesi olduğunu söyler.

Savaş Komünizmine bu eleştirel bakış, Bukarin'i sosyalizmin kurulmasında proletaryanın oynayacağı rol üzerine yeni tezler ileri sürmeye götürür. 1922'de «Burjuva Devrimi ve Proletarya Devrimi»¹³ adlı yazısında, burjuvazinin tersine olarak, proletaryanın, eski düzenin çerçevesi içinde (kapitalizmin), gelecekteki toplumsal örgütleyici işlevine kendini hazırlama imkânı bulamadığını söyler. İşçi sınıfı eski düzeni yıkmak için «olgun» ama, yeni düzenin toplumsal örgütleyicisi olma işlevinin gerektirdiği «olgunluğa» ancak politik iktidarı ele geçirdikten sonra ulaşabilecektir.

Lenin'in ölümünden sonra NEP dönemine iki politik görüş egemen olur. Birincisi, partinin iktidar kanadını temsil eden Bukarin'in, sosyalizme son derece yavaş fakat emin adımlarla geçişi öngören «sosyalizme evrilme» tezidir.¹⁴ Bu tezin getirdiği politik pratik ise işçi sınıfının köylülük ile ittifakını ne olursa olsun sürdürmesi yönünde ve 1925'de Bukarin'in köylülere yönelttiği «zenginleşin» sloganı hep bu tezin çizgisindedir¹⁵. Böylece, sanayileşme tarım kesiminin gelişmesine bağlanmış ve işçi köylü politik ittifakını bozmamak için son derece yavaş bir ritim kabul edilmiştir.

Karşı tezi ise, ekonomi teorisyenliğini Bukarin'in eski çalışma arkadaşı Preobrajenski'nin yaptığı, Sol Muhalefet ileri sürer. Preobrajenski'nin «sosyalist ilk birikim yasası» uyarınca, köylülüğün görece öneminin büyük ol-

Birikim 36/28

duğu toplumsal formasyonlarda, sosyalizmin kurulması döneminde hızlı sanayileşmenin kaynakları tarım kesiminden gelmelidir.¹⁶ Preobrajenski bu tezi işçi-köylü ittifakının politik öneminin bilincinde olarak ileri sürer ve gerekli önlemler alınır, sosyalist ilk birikimin bu ittifaka zarar vermeyeceğini söyler.

1920'lerin ortasında, Stalin, Bukarin ile birlikte iktidar kanadını oluşturmasına karşın, bu tartışmada kesin tutum almaz. NEP'ten çıkış, bilindiği gibi, Stalin tarafından Bukarin ve Preobrajenski'nin —ve Troçki'nin— politik etkinliklerinin ortadan kaldırılması ve zorunlu kolektivizasyonların başlamasıyla olur. 1920'lerin bu iki önde gelen kişisi, 1930'dan sonra başlayan ünlü «temizleme» hareketinde canlarını verirler.

NEP döneminin bu aşamaları aslında yazımızın amacı ile ancak dolaylı olarak ilgili. Dolayısıyla, oldukça şematik olarak aktarmak istememize karşın, yine de gereğinden fazla uzadı. Şimdi 1920'lerin başına tekrar dönelim ve Bukarin'in «Ekonomi Politikinin ortadan kalkması» ve «insanın üretici güçlerin temel bileşeni olması»na ilişkin tezlerini aktaralım. Bukarin bu tezlerini Mayıs 1920'de —Savaş Komünizminin tam ortasında— çıkan *Geçiş Dönemi Ekonomisi* adlı eserinde yayımlar. Dolayısıyla tezleri nesnel temeline oturabilmek için Savaş Komünizminin önemli çizgilerini özetlemekte yarar var.¹⁷

1. Banka, kredi kurumları ve ulaştırma kesiminden sonra, tüm sanayinin devletleştirilmesi. Topraksız köylü komiteleri oluşturularak «kulak»ların elinden toprak ve üretim araçlarının alınması. Kolhoz'ların kurulması için ilk adımların atılması.

2. Pazarın ortadan kaldırılması. Buğday ticaretinde Devlet tekeli ve köylünün tüm artığına el konulması. Yiyecek maddelerinin eşit dağıtımına çalışılması. Sanayi ürünlerinin tümünün merkezî organlara teslimi ve nüfusun tüketici komünleri biçiminde örgütlenmesine çalışılması.

3. Sanayi işletmelerinin «üretim kolu yönetim merkezlerine» (Glavki) devri ve bu işletmelerin özerkliklerinin giderek kısılması ve yönetimlerinin tek elde toplanmasına doğru gidişin hızlanması.

4. Sendikaların etkinliğinin kısılması. Ekonomi dışı yöntemlerle (sosyalist rekabet,

gönüllü cumartesiler...) iş veriminin artırılmasına çalışılması. Eşit ücret politikası.

5. Enflasyon yüzünden değeri zaten sınıra yaklaşmış olan paranın ortadan kaldırılması ve devletleştirilmiş sanayi kollarının emek-değer hesabına geçmelerinin öngörülmesi.

Savaş Komünizminin «Ekonomi Politikasını» böylece özetledikten sonra, Bukarin'in Ekonomi Politik hakkında söylediklerine geçelim. Aşağıdaki alıntıyı *Geçiş Dönemi Ekonomisi*'nin Fransızca çevirisinden çevirdik. Sözü geçen baskıda Lenin'in kitabı okurken düştüğü notlar da verilmiş.

«Teorik Ekonomi Politik meta üretimi üzerine temellenen toplumsal ekonomi ile ilgili bir bilimdir; başka bir deyişle, **örgütlenmemiş (anarşik)** toplumsal ekonomi ile ilgili bir bilim (Lenin'in notu: iki yanlış 1) Engels'e göre geriye doğru bir adım, 2) meta üretimi, hem de ekonominin 'örgütlenmesi'). **Toplumsal hayatın nesnel süreci**, ancak üretimin ve ürünlerin paylaşılmasının anarşik olduğu bir toplumda, doğal, elementer, bilinçsiz ve yerçekiminin 'evi kafasına yıkılan birine kendini hissettirdiği' aynı 'kör' zorunlulukla işleyen yasalar biçiminde gözükür. Meta üretiminin bu özgül niteliğini ilk olarak Marx belirtti; ve meta'nın fetiş niteliği kavramı ile, teorik ekonomiye, bunun **tarih içinde sınırlı niteliğinin** altını çizerek, parlak bir **sosyolojik giriş** yaptı. Gerçekten, örgütlenmiş bir toplumsal ekonomiyi gözönüne aldığımızda, Ekonomi Politikinin tüm temel 'sorun'ları ortadan yok olur: Değer sorunu, fiyat, kâr, v.b. Artık 'insanlararası ilişkiler', 'metalararası ilişkilerle' ifade olmazlar ve toplumsal ekonomi, pazarın kör güçleri ve rekabet ile değil, bilinçli olarak gerçekleştirilen bir **plan** ile idare edilir (...) Bu yeni düzende 'pazarın kör yasalarını' inceleyen bir bilime yer yoktur artık, çünkü pazarın kendisi ortadan kalkacaktır. Böylece meta üreticisi kapitalist toplumun ve Ekonomi Politikinin sonuna gelmiş olacağız (Lenin'in notu: Yanlış. Saf komünizmde bile, en azından $v_1 + p_1 = C_2$ ilişkisi? ve birikim?).

Birikim 36/29

(...) O halde Ekonomi Politik pazar ekonomisini inceler. (Lenin'in notu: yalnızca onu değil).»¹⁸

Öte yandan, bilindiği gibi, devrim sonrasında Rusya'nın ekonomik göstergelerinin tümü 1913 düzeyinin altına düşer. Bu durum, Avrupalı sosyal-demokratların, başta Kautsky olmak üzere, Bolşevikleri «yapıcı» değil «yıkıcı» olmakla suçlandırılmalarına yol açar. Bukarin'in **Geçiş Dönemi Ekonomisi**, «devrimin maliyeti» kavramını genel geçer bir devrim teorisi şeklinde ortaya atarak, bu suçlamaları da cevaplamayı amaçlar. Bukarin «devrimin gerçek maliyet öğelerini» sıralar: üretici güçlerin tüm bileşenlerinin (maddî bileşenleri ve insan) devrim sürecinde (Bukarin her büyük devrimi bir iç savaşın izlediği genel görüşünden kalkar) zarar görmesi, bu bileşenlerin ve ekonominin kesimlerinin ayrışıp, parçalanması, üretici olmayan tüketim harcamaları (savaş ihtiyaçları) v.b. Bunların tümünün bir arada bulunması kaçınılmaz olarak yeniden üretim sürecine set vuracak ve Bukarin'in «eksi yeniden üretim» olarak adlandırdığı süreç ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla da, «üretim anarşisi», «sanayinin devrimci ayrışması» her devrimde kaçınılmaz olarak karşılaşılabilecek bir aşama olacaktır. Bukarin, evrensel geçerli olarak ileri sürdüğü bu tezi, «omlet yapmak için yumurtayı kırmak gerekir» formülüyle özetler.

Bukarin bu teziyle «sosyalizm için olgunluk» sorusuna da cevap getiriyordu. Bir önceki üretim tarzının geliştirdiği üretici güçler ve tüm ekonomik aygıtlar, devrim sürecinde kaçınılmaz olarak büyük ölçüde ortadan kalkacaklarına göre, yeni düzenin kurulmasına temel oluşturamazlardı:

«Geçmişte bu soru çok genel ve oldukça ilkel bir biçimde ortaya atıldı. «Olgunluğun» genel ölçütü olarak (...) sermayenin yoğunlaşma ve merkezleşme derecesi ve üretimin kapitalist gelişmesinde üretim ilişkilerinin bütünlüğünü sağlayan bir aygıtın varlığı, ileri sürüldü. Gerçekte ise, devrim sürecinde ayrışacakları ve dolayısıyla yeni topluma temel oluşturamayacakları için bu ölçütler geçerli değildir.»¹⁹

Teorik geliştirmesinin bu noktasında, Bukarin «insan etmenini üretici güçlerin temel bileşeni olarak devreye sokar:

«**Kapital**'in 'kapitalist birikimin tarihsel temâyülü' adlı ünlü paragrafında (1. kitap, 32. bölüm, 7. paragraf) Marx, kapitalist üretim tarzının içinde ve onunla aynı zamanda gelişen iki temel olguyu vurgular: **üretim araçlarının toplulaşması ve emeğin toplumsallaşması**. Bu iki olgu, eskisinin bağrında büyüyen yeni üretim tarzının temelini oluştururlar. Bu iki olguyu inceleyelim. Bunlar yeni düzenin «aygıtının» bölümleridir. Genel olarak, her toplumsal düzen insanların ve araçların örgütlenmesidir. Ayrıca, araçlar yalnızca dış doğanın bölümleri değildirler; bunlar özgül bir toplumsal varlığı da içerirler. İnsan toplumunun dışında makina, makina değildir. Makina niteliğini ancak toplumsal emek düzeninin içinde alır. Bu bakış açısı altında, toplum, düzen olarak, bir «insanlar ve araçlar aygıtıdır». Araçlar aygıtı toplumun **maddî ve teknik temelidir** ve üretim ilişkileri kavramına değil, üretici güçler kavramına girer. Üretim ilişkilerinin devrimci parçalanması sürecinde, bu aygıt görece olarak kendini koruyabilir. Ayrışması hiçbir şekilde kaçınılmaz değildir. Makinalar, aletler, fabrikalar, v.b. toplumsal sarsılma sırasında elbette zarar görürler. Fakat sarsıntının temeli başka yerdedir. Maddî araçların zarar görmesi, özellikle **insan aygıtının ayrışmasının ve çalışma sürecinin kesintiye uğramasının sonucudur**. Dolayısıyla sorunun, ikinci olgunun yani toplumsallaşmış emeğin çözülmesinde olduğu sonucuna varabiliriz. İnsan aygıtının (...) temel biçimi, tipik ve kesin görüntüsü proletaryanın yoğunluğudur. Marx'ın sözünü ettiği «emeğin kooperatif biçimi» işçiler arasındaki özgül ilişkilerde ortaya çıkar. Yeni toplumun ağırlık noktası da buradadır.

Saf kapitalist toplumda **proletaryanın emek-gücü**, üretici güçler kavramının iki bileşeninden birini oluşturur (üretici güçler üretim araçları ile emek-gücünün bü-

tünüdür). (...) Öte yandan **insan aygıtının** temelinde işçiler arasındaki karşılıklı ilişkiler bulunur. Üretim yeni yapısının başlıca öğelerini burada aramak gerekir. Marx da soruyu bu şekilde koymuş ve kapitalist üretimin kendi mekanizmaları uyarınca örgütlenen ve birleşen işçi sınıfını **gelecekteki üretim ilişkilerinin temel** ve aynı zamanda gerçekleştirici gücü olarak görmüştür. (...) Komünist üretim ilişkilerinin kapitalist toplum çerçevesi içinde «olgunlaşması»nın esası **işçiler arasındaki üretim ilişkilerinin içerdiği işbirliğidir**, o işbirliği ki tek tek insanları devrimci bir sınıfa, proletarya'ya

dönüştürür.

(...) Komünizmin kurulmasının özgür sorununu, toplumsal emeğin oluşturduğu temel bulunmaması değil, **ayrışmış toplumsal tabakaların yeni bir bileşimi** ve öncelikle, **teknik kadroların yeni düzenle bütünleşmesidir** (Lenin'in notu: neden öncelikle?).»²⁰

Yazının başında da belirttiğimiz gibi, Laçiner'i okurken oluşan çağrışım, Bukarin'in bazı tezlerini kısaca aktarmamıza yol açtı. Arayış içindeki Türkiye Sosyalist Hareketinin, Dünya Sosyalist Hareketinin geçmişini bilmesinde büyük yarar olduğu kanısındaayım. ■

¹ Ömer Laçiner, Ekonomizm Konusu ve Marksist Tarihî Gelişim Teorisine Bir Bakış I ve II, *Birikim*, Mart 1977 ve Nisan 1977.

² Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution, A political Biography 1888-1938*, Vintage Books, 1957.

³ Nicolas Boukharine, *L'économie Politique du Rentier, Critique de l'Economie Marginaliste*, EDI, 1972.

⁴ Hilferding, *Le capital financier*, 1910.

⁵ Nicolas Boukharine, *L'économie Mondiale et l'Impérialisme*. Esquisse économique, EDI, 1976.

⁶ Lenine, *Les Thèses d'Avril, Oeuvres Complètes*, tome 24.

⁷ Cohen, a.g.e., sayfa 77.

⁸ Nicolas Boukharine ve Eugène Preobrajensky, *ABC du communisme*, Maspero, 1971

⁹ Nicolas Boukharine, *Economique de la Période de Transition, notes de Lénine*, EDI, 1976.

¹⁰ Nicolas Boukharine, *La Théorie du Matérialisme Historique*. Manuel Populaire de Sociologie Marxiste, Anthropos, 1967.

¹¹ Lenine, *L'impot en Nature*, a.g.e., cilt 33.

¹² Lenine, *idem*.

¹³ Fransızca çevirisi, F. Champarnaud, *Révolution et contre révolution culturelles en URSS. De Lénine à Jdanov*, Anthropos, 1975 içinde.

¹⁴ Boukharine: *Le socialisme dans un seul pays*, 10/18, 1974.

¹⁵ *idem*

¹⁶ Eugène Préobrajensky, *La nouvelle économique*, EDI, 1966.

¹⁷ Czeslaw Bobrowski, *Formation du système soviétique de planification*, Mouton, 1956.

¹⁸ Nicolas Boukharine, *Economique de la période de transition*, a.g.e., sayfa 47, 48.

¹⁹ *idem*, sayfa 92.

²⁰ *idem*, sayfa 93-96.